

הערות על 'משפטי שבועות'

אריאל מייקלסון

הספר משפטי שבועות¹ נפתח² בהסברו של המחבר מדוע כתב את ספרו. הוא מסביר שכתב את ספרו כי השבועות השונות מעורבות בתוך נושאים אחרים, והדיינים לא מבינים מה עיקר ומה טפל, ולכן לא יודעים איך לבחון את הדברים הללו. גם בלימוד העיון במסכת שבועות אנחנו נתקלים באותה הבעיה – הרבה דיונים צדדיים שמקשים עלינו להבין את נושא השבועה בצורה מסודרת. לדעתי, אחת הדרכים לפתור בעיה זו, היא לחזור לספרו של רב האייר ולראות איך הוא סידר את השבועות.

א. מבנה הספר משפטי שבועות

ספר משפטי-שבועות בנוי מכמה חלקים:

- א. פתיחה³.
- ב. תשע שבועות נשבע ונפטר – כולן 'גזירה'⁴.
- ג. שבועת היסת.
- ד. עשרים שבועות נשבע ונוטל.
- ה. השלמה לעשר שבועות נשבע ונפטר.
- ו. סיום⁵.

נשים לב לכמה דברים:

ראשית, רב האייר בנה את ספרו כך שבשני התחומים יהיה מספר עגול (מעיד על הרצון שלו "להקיף" את הכל).

בנוסף, מבנה הספר מבחין בין סוגים שונים של דיני שבועות. הדברים ששייכים לכלל השבועות נמצאים בפתיחה או בסיום, אם יש משהו שנמצא בתוך שער ספציפי סימן שהוא שייך רק לשער בו הוא נמצא.

¹ ספרו של רב האייר גאון (939-1038) אחרון הגאונים, הספר שייך לסוגה שהייתה נפוצה בסוף תקופת הגאונים – ספרים הלכתיים על נושא אחד שנכתבו בערבית. הספר מצוטט בפרשנים על המסכת, אבל יש בו דברים רבים שהם לא עמדו עליהם.

² תחילת הפתיחה, במהדורה שבפרייקט השו"ת – נשמט.

³ בפתיחה הוא מסביר למה הוא כותב את הספר, ומחלק את השבועות לשתי קבוצות.

⁴ 'גזירה' הוא הכינוי של הגאונים לשבועת התורה, ב'משפטי שבועות' רב האייר מרחיב את הביטוי לכל שבועות נשבע ונפטר.

⁵ איך השבועה מתבצעת בפועל.

הערות על 'משפטי שבועות'

נקודה משמעותית נוספת שעולה מעצם ההתבוננות במבנה הספר קשורה למושג 'שבועות המשנה'. בניגוד לחלק מהראשונים, אין אצלו את המושג 'שבועות המשנה'⁶ והוא לא כולל את שבועות ה'נשבעים ונוטלים' יחד עם שבועות השמא.

ב. שבועות נשבע ונפטר

כאמור, רב האי גאון מונה עשר שבועות 'נשבע ונפטר':

1. מודה במקצת.
 2. עד אחד.
 3. רבי חייא קמייתא.
 4. מודה במקצת כשיש עדים.
 5. שבועות בטענת שמא.
 6. שומר חנם.
 7. שואל.
 8. נושא שכר.
 9. שוכר.
 10. נשבע שאין לו – מופיע בנפרד.
- כל השבועות הללו נקראות 'גזירה' וכמו שרב האי מסביר בהקדמה⁷ כולן בנקיטת חפץ⁸. שבועות 1-2 ו-9-6 הן שבועות התורה. שבועות 3-4 הן הרחבות לדין מודה במקצת. שבועה 5 היא שבועה בטענת שמא. שבועה 10 נשבע שאין לו⁹, היא לא לגמרי שבועה של נשבעים ונפטרים¹⁰ – ולכן היא מובאת בנפרד.

⁶ עיין במאמרי: "מקור הביטוי שבועות המשנה", עולה מן המדבר 85, עמודים 6-7. ⁷ הוא מחלק את שבועות הנפטרים לשלוש קבוצות: (א) גזירה – עשרת השערים הללו, (ב) היסת, (ג) חרם סתם (אליו הוא לא מתייחס, כדבריו בפתיחה לספר – "ולא הוצרכתי לפרש דרכי השבועות כולן אלא שבועת הדינין ומה שימשך על תביעות, אבל שאר השבועות הרבה הן").

⁸ רק שבועות אלו הן בנקיטת חפץ, בלשונו של רב האי – "זולתי שבועה זו לא יתחייב בה זה". אמנם, במקום שבו שבועות אלה מובאות הניגוד הוא לשבועת היסת, אבל מלשונו משמע שהניגוד הוא לכל שבועה שהיא לא 'גזירה'.

⁹ הרי"ף אומר ש"עשו אותה כעין דאורייתא בנטילת חפץ כי דומה משיקול הדעת למודה במקצת הטענה" (קובץ שיטות קמאי על שבועות דף רלג, הצייטוט מופיע בתוך דברי יהודה אלברצלוני). נשים לב שברמב"ם בשני המקרים פה שהם תקנת חכמים – שבועות בטענת שמא (טוען ונטען א, ב), ונשבע שאין לו (מלוה ולוה ב, ב) – משתמש בלשון "כעין של תורה בנקיטת חפץ", ואלה הם המקומות היחידים שבהם הוא משתמש בלשון זו (בדר"כ הוא פשוט אומר – בנקיטת חפץ, ויש מקומות שהוא אומר רק "כעין של תורה"). אפשר

ג. שבעה גדרים של מודה במקצת

השבועה הראשונה בה עוסק רב האי גאון היא שבועת מודה במקצת. לשבועה זו הוא

מונה שבעה גדרים:

1. סכום (שתי כסף ופרוטה).
2. מדה, משקל ומנין.
3. ממיין הטענה.
4. פטור למוצא אבדה.
5. הודה ליתומים (כמשיב אבדה).
6. הא לך (הילך).
7. אם יש שטר או עדים¹¹ על המקצת, לא תהיה שבועת מודה במקצת. כדאי לשים לב לכך שרב האי מביא קודם שלושה גדרים של מודה במקצת ואח"כ ארבעה פטורים¹². מזה יוצא שלדעתו "הילך" זה פטור ולא גדר של מודה במקצת¹³.

להגיד שלמרות שהרמב"ם סובר שיש נקיטת חפץ גם בנשבעים ונוטלים, עדיין פה מדובר בנקיטת חפץ שיותר דומה לדאורייתא כי השבועה איננה על מנת ליטול.

¹⁰ בדומה לדברי השערי שבועות (השער התשעה עשר): "דין שבועה זו מוצא משאר מיני שבועות".
¹¹ לכאורה לא ברור למה זה לא הופך להיות כמו דין ר' חייא קמייא. דין זה (שמקורו בכבא מציעא ג, א) קובע שמי שעדים מעידים שחייב חלק מחיוב מסוים, מתחייב בשבועה על שאר החיוב. לכאורה, מדובר במקרה זה למקרה עליו מדובר כאן. אמנם ניתן לטעון שההודאה אינה הודאה, אך מכל מקום עדות העדים אמורה לחייב שבועה בעצמה. צריך להסביר על פי התרגום שנדפס במהדורת שרגא בהר"ר קלמן אברמסון שהמקרה אליו מתייחס כאן רב האי הוא מקרה של דבר ש"מקיים" בעדים. הבנה זו מתחזקת מזה שבשערי שבועות (השער החמישי) גם מובא בגדרי 'מודה במקצת' הדין הזה של אם יש עדים/ שטר על חלק הוא פטור משבועה, ושם כתוב במפורש שמדובר ב'עדות בקניין'. דברים אלה מתאימים לשיטה שמביא המרדכי (פ' הנשבעים) שהמלווה בקניין חשוב כשטר לטרוף מנכסים משועבדים. ועל כך אומר הרמ"א (הגהות הרמ"א על המרדכי, מובא בקיצור בשולחן ערוך חושן משפט עה, ד) "פי' דקנין חשוב הילך כמו בשטר".

¹² בין שתי הקבוצות הוא שם ככוונה את 'משיב אבדה' שברור שפטור כדי שהמעבר יהיה ברור, למרות שזה דין בהלכות אבדה (ברמב"ם זה מופיע בהלכות גזלה ואבדה יג, כ).

¹³ בניגוד לרמב"ם ששם את זה כפרק ג' מהלכות טוען ונטען, יחד עם שאר הגדרים.

ד. שבועת נשבע ונוטל

להלן בטבלה מופיעה רשימת כל שבועות ה'נשבעים ונוטלים' לפי רב האי גאון במשפטי שבועות¹⁴. צירפתי לטבלה את מיקום השבועות הללו בגמרא, ברמב"ם ובשולחן ערוך¹⁵.

טבלה 'א'	סוג השבועה	תלמוד בבלי	רמב"ם	שולחן ערוך
1	שכיר	שבועות מד, ב	שכירות יא, ו	חושן משפט פט, ב
2	נגזל	שבועות מד, ב	גזלה ואבדה ד, ב	חושן משפט צ, א
3	נחבל	שבועות מד, ב	חובל ומזיק ה, ד	חושן משפט צ, טז
4	שכנגדו חשוד על השבועה	שבועות מד, ב	טוען ונטען ב, ד	חושן משפט צב, ז
5	חנוני	שבועות מה, א	מלוה ולוה טז, ה	חושן משפט צא, א
6	שבועה נגד טוען פרעתי בשטר	שבועות מא, א	מלוה ולוה יד, ב	חושן משפט פד, א

¹⁴ המספרים הם לפי הסדר של השערים בחלק השני של הספר העוסק בשבועות נשבעים ונוטלים. מודגש = השבועה לא מופיעה במשנה.

חושן משפט פד, א	מלוה ולוה יד, א	כתובות פז, א	פוגם שטרר	7
אבן העזר צו, ז	אישות טז, יד	כתובות פז, א	פוגמת כתובתה	
חושן משפט פד, ה	מלוה ולוה יד, א	כתובות פז, א	שבועה נגד עד אחד נגד שטר	8
אבן העזר צו, ח	אישות טז, יז	כתובות פז, א	שבועה נגד עד אחד נגד כתובה	
חושן משפט צח, ט; קיד, ד	מלוה ולוה כב, י	כתובות פז, א	נפרע מן הלקוחות בשטר	9
חושן משפט קח, יז	מלוה ולוה יד, א	כתובות פז, א	נפרע מן היתומים	10
אבן העזר צו, א	אישות טז, יט	כתובות פז, א	נפרעת מן היתומים (כתובה)	
חושן משפט קח, ה	מלוה ולוה יז, ב	שבועות מה, א	יורשים מיורשים	11
- (חושן משפט עט, א – בלי שבועה)	- (טוען ונטען ו, ג מדגיש שאין כאן שבועה)	- (מבוסס על שבועות מה, א)	שכנגדו כפרן	12
חושן משפט נח, א	מלוה ולוה יד, ט	שבועות מב, א	סיטראי	13
חושן משפט קו א	מלוה ולוה יד, א; יג, א	כתובות פז, א	שלא בפניו בשטר	14
אבן העזר צו, י	אישות טז, טז	כתובות פז, א	שלא בפניו בכתובה	
חושן משפט קלח	טוען ט, ז	בבא מציעא ב, א	שניים אוחזים	15
חושן משפט עב, יז	מלוה ולוה יג, ג	בבא מציעא קטז, א (חלקי)	משכון מתחת ידו	16

הערות על 'משפטי שבועות'

17	מלווה על המשכון	שבועות מג א	מלווה ולוה יג, ד	חושן משפט עב, י
18	מוציא הוצאות	כתובות עט, ב	אישות כג, ח-ט	אבן העזר פח, ז
19	המכיר כליו	בבא קמא קיד, ב	גניבה ה, י-יא	חושן משפט שנו א
20	מפסיד דבר לחברו – מאבד	בבא קמא סא ב	נזקי ממון יד, יב; חובל ומזיק ז, יז	חושן משפט תיח, יג; צ, ז; שפח, א
	מפסיד דבר לחברו – גורם לאיבוד	- (מבוסס על בבא קמא קטז ב)	- (ללא שבועה גזלה ואבדה ט, ג)	- (ללא שבועה חושן משפט שעא ד)

ברשימה הזו יש ארבע שבועות שאינן מופיעות בש"ס, לגבי כל אחת מהן יש דיונים בראשונים האם לפסוק את השבועה או לא:

א. שבועה של אדם שהאדם שכנגדו הוחזק כפרן לאותו ממון (12). לפי רוב הראשונים הוא נוטל בלי שבועה¹⁶. לעומתם, יש ראשונים שסברו שיש שבועה כזאת¹⁷.

¹⁶ הרמב"ם (טוען ונטען ו, ג) אפילו טורח להדגיש ש"אין המלווה חייב שבועה" (בן הרמה שם טוען שדברי הרמב"ם אמר שאין שבועה זה רק אם לא יחזור בו, אבל אם יחזור בו תהיה שבועה. אולם מההדגשה של הרמב"ם, נשמע שזו לא שיטתו). בעל המאור (בבא מציעא א, א) אומר שזה לא נכון לומר 'נשבע ונטל' כיוון ש"אין זה מן הנשבעין ונטלין המנויין במשנתנו" – תפיסה שמצמצמת את שבועות נשבע ונטל – רק למה שכתוב במשנה. וכן שיטת הר"ן (נימוקי יוסף בבא מציעא י, א), הרשב"א (ר"ן בבא מציעא יז, א), והרא"ש (בבא בתרא י, מט) [שבמקום נוסף (בבא מציעא א, מב) טוען כך גם בשיטת רש"י – כיוון שהוא לא ציין שיש שבועה כזו]. לכאורה גם אצל שאר הראשונים שלא הזכירו שזו נטילה בשבועה, יש לומר שאין שבועה. הטור (חושן משפט עט, ו) אפילו אומר ש"רב אלפס העיד דרב האי חזר מסברא זו" (משמע שגם הרי"ף סובר שאין את השבועה הזו).

¹⁷ רס"ג בחיבור שטרות (מובא במאור הגדול בבא מציעא א, א; מנחם בן־ששון, "שרידים מספר העדות והשטרות לרב סעדיה גאון", בתוך: שנתון המשפט העברי, כרך יא"ב (תשמ"ד-תשמ"ו), עמוד 250, שורות 12-15); שערי שבועות (שער ה בסופו); מהר"ם מרוטנבורג (כך מדייק המהדיר בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ספר סיני וליקוטים – הערות סימן שיו); רבי יחיאל מפריז ("פסקי רבנו יחיאל מפריז בעניני חושן משפט" בכתב העת "מוריה" ריא-ריב, עמוד ה). אולם, בניגוד לרב האי, רבי יחיאל לא מקבל את הטענה שהאומר "לא לוית" הוא בגדר של הוחזק כפרן (עייני בהמשך המאמר).

- ב. שבועה של אדם שרוצה לגבות בשטר לאחר שטענו עליו "סיטראי" (13). יש שלא פסקו שבועה זו¹⁸, אבל אצל רוב הראשונים שבועה זו קיימת¹⁹.
- ג. שבועה של אדם שנשבע על חפץ באמצעות עדי בעלות קודמת שהחפץ היה של חברו, וטוען כי החפץ נמצא אצלו כמשכון (16). כיוון שיש לו מיגו הוא יכול להישבע וליטול – יש ראשונים שלא פוסקים שבועה זו²⁰, ויש שפוסקים²¹.
- ד. גורם לאיבוד – אם אין עדים נשבע ונוטל חצי (20). ברוב הראשונים שבועה זו לא מובאת²², יש ראשונים שאצלם שבועה זו מופיעה²³.

טבלה ב'	יש את השבועה	אין את השבועה ²⁴
א	רס"ג, שערי שבועות, מהר"ם מרוטנבורג, רבי יחיאל מפריז	רי"ף, רמב"ם, בעל המאור, רשב"א, ר"ן, רש"י על פי הרא"ש, טור
ב	ר"ח, רמב"ם, ר"ת, רמב"ן	רי"ף, ריטב"א
ג	רב עמרם גאון, ר"י מיגאש, רמב"ם, רשב"א, ריב"ש, נימוקי יוסף	רבינו אפרים, רמב"ן, רא"ה, ריטב"א
ד	ראב"ד, רשב"א	רמב"ם, טור

חוץ מן המקרים הללו, יש עוד שתי שבועות שלא כתובות במשנה, אבל מופיעות בגמרא:

חידוש של רב פפא – שבועה נגד טוען פרעתי בשטר (6).

¹⁸ רי"ף שבועות כא, ב (הטוען זאת גם בשיטת רב האייר ורב שריא – עיין בהמשך המאמר); ריטב"א שבועות מב, א.

¹⁹ תוספות (מב, א ד"ה איתרע) מביאים את דברי רבנו תם ורבנו חננאל; רמב"ם (מלוה ולוה יד, ט); רמב"ן (מב, א).

²⁰ רמב"ן (מה, ב) למרות שהוא מסתייג כי "היאך נכניס ראשנו בין הרים גדולים"; רבנו אפרים (מובא בדברי הרמב"ן); ריטב"א (מו, א); רא"ה (מובא בדברי הריטב"א). שבועה זו לא מובאת גם בדברי ראשוני אשכנז.

²¹ רמב"ם (מלוה י"ג, ג); ר"י מיגאש (מה, ב); נימוקי יוסף (בבא מציעא ע, א) והוא אומר שהסיבה היא ש"אין לך נוטל אלא בשבועה"; ריב"ש (שו"ת הריב"ש סימן שצג); רשב"א (מובא בדברי הריטב"א מה, ב); מרדכי (בבא מציעא רמז תט) מביא את תשובת רב עמרם גאון שגם סובר כך.

לעיון נרחב בנושא השבועה הזו, כולל דברי רב האייר כאן, עיינו במאמרו של הרב ישי אנגלמן (שיטת הגאונים בעניין שבועת הנשבעים והנוטלים) באסופה זו.

²² מובא ברמב"ם (גזלה ואבדה ט, ג) ובטור (חושן משפט שעא, ה) בלי שבועה וגם שאר הראשונים לא מזכירים את נושא השבועה במקרה זה.

²³ ראב"ד (שיטה מקובצת בבא קמא קיז, א); רשב"א (בבא קמא קיז, א).

²⁴ חשוב לשים לב שיש עוד ראשונים שלא הזכירו כלל כל אחת מהשבועות האלו – וייתכן שאותם ראשונים היו שייכים לשיטה שאומרת ששבועה זו לא קיימת.

הערות על 'משפטי שבועות'

התלבטות של אמימר – מפסיד דבר לחברו שלא יודע כמה הפסיד (20)²⁵. שבועה נוספת שלא ברור שצריך להגדיר אותה ברשימה הזאת, היא שבועת שניים אוחזים (15). לכאורה זה תלוי בשאלה אם שניהם מוחזקים בהכל ואז אחד נשבע כדי ליטול חצי מהשני, או ששניהם מוחזקים בחצי ואז מטרת השבועה היא לפייס (לא נשבע ונוטל). דבר זה נתון במחלוקת ראשונים²⁶.

נשים לב לכמה דברים:

1. שש מתוך עשרים השבועות לא מופיעות במשנה, מה שמעיד על כך שהעובדה ששבועה מופיעה/ לא מופיעה במשנה זה דבר יחסית מקרי ואין דין מיוחד בשבועות הללו מכיוון שהן כתובות במשנה²⁷.
2. מעיון בטבלה ב' נראה שבניגוד לשאר הראשונים שכל אחד מהם מסכים עם שבועה/ שתיים שלא מופיעה בש"ס, רב האי מונה ארבע שבועות שלא מופיעות בש"ס, דבר המעיד על ראייה יותר גמישה של מה היא "שבועת נשבע ונוטל".
3. מטבלה א' ניתן לראות שהרמב"ם פיזר את השבועות לכל אורך משנה-תורה – משמע שהוא סובר שזה לא קבוצה של שבועות, אלא אוסף של מקרים בהם משביעים.

ה. חידושים הלכתיים של המשפטי-שבועות

ישנם מספר עניינים שהמשפטי שבועות מפרש אחרת מראשונים אחרים:

1. נקיטת חפץ קיימת רק בשבועות "נשבע ונפטר"²⁸.
2. דין שתי כסף קיים בתוך גדרי שבועת מודה במקצת²⁹.
3. הסיבה שאין אין שבועה על קרקעות היא משום שקרקע איננה נגזלת, ולכן דינה כדין "הילך"³⁰.

²⁵ הגמרא אומרת שזו הרחבה לתקנת נגזל.

²⁶ לפי הרמב"ן (בבא בתרא לד, ב ד"ה ובכל הנך) שאומר שברי ושמא ולוונטי שניים אוחזים, הם לא נחשבים מוחזקים וזה נחשב נשבע ונוטל. ניתן לראות גם במאירי (בבא מציעא ב, א ד"ה ושבועה זו) שהוא סובר כך. המאירי אומר שנשבעים במקרה זה בנקיטת חפץ כדין שבועת המשנה – משמע שזה לא ממש שבועת המשנה. לעומתם רש"י (בבא מציעא ב, ב ד"ה בשבועה) והרא"ש (בבא מציעא א, א) אומרים בפירוש שהחפץ נחשב "בחזקתו".

²⁷ בניגוד לראשונים פרובנס ובית מדרשו של הרמב"ן שמכנים שבועות אלו "שבועות המשנה", עיין במאמרי הנ"ל (הפניה לעיל הערה 6).

²⁸ כך הוא אומר בסוף הפתיחה, בניגוד לשיטת הרמב"ם (פירוש המשנה שבועות ו, א) שאומר שגם בשבועות דרבנן הנזכרות במשנה יש נקיטת חפץ.

²⁹ מוכח מהעובדה שהוא מביא את הדין הזה כפרט בשער של מודה במקצת (חלק א' שער א'). זה מתאים לשיטה שאומרת ששתי כסף הן דין בטוען ונטען (ולא דין בשבועה). והסיבה של הגדר הזה היא שהתביעה צריכה להיות תביעה חשובה.

4. כל העניין ב"גלגול שבועה" זה לגלגל על דברים שעקרונית היה חייב בהם שבועה, ורק משום שאלו דברים שלא נשבעים עליהם³¹ / טענת שמא אחרי שכבר חלקו, משתמשים במנגנון זה. בנוסף, גלגול שבועה מאפשר גם לאחד שבועות קיימות³² ³³. בכל מקרה, אין יכולת לחייב דברים אחרים בגלגול שבועה לפי רב האי.

5. במשמעות הביטוי "היפוך שבועה", מביא רב האי שלוש שיטות³⁴:

א. בדרכנו – אם שני הצדדים רוצים, אפשר להפוך את השבועה.

בדאורייתא – אפילו אם שני הצדדים רוצים, אי אפשר להפוך³⁵.

ב. בדרכנו – מספיק שרק הנתבע רוצה³⁶. בדאורייתא – צריך ששניהם ירצו³⁷.

ג. בדרכנו – אפשר אחרי שהנתבע משלם לתבוע שבועה מהתובע שלא

נטל דבר שאינו שלו, בדאורייתא – אי אפשר³⁸.

6. במקרה ששניהם חשודים על השבועה – פוסק "יחלוקו"³⁹.

7. כפרן – לפי המשפטי שבועות מדובר בשני מצבים:

א. אמר "לא לויתי" ולאחר מכן באו עדים. במצב כזה הלווה כבר הוחזק

כפרן ואינו נאמן להגיד "פרעתי"⁴⁰.

³⁰ חלק א שער ה. בתרגום שבהוצאת מהדורת שרגא בהר"ר קלמן אברמסון מובא הביטוי "לפי שהקרקע נראה" (כלומר: כיוון שניתן לראות את הקרקע), כדי להוכיח שמדובר כאן בהילך. לאורך כל הדין של קרקעות הוא מדבר רק על מודה במקצת. אפשר להסיק מכאן שבעד אחד הוא יהיה חייב שבועה, מתאים לעובדה שבפסקה הבאה (לא נשבעים על עדים) הוא כן אומר שזה כולל את שבועת עד אחד. לכאורה על סברה זו קשה בגלל הדין של 'הודה במטלטלין וכפר בקרקעות', אותו לא ניתן לתלות בדיני הילך. הרב ישי אנגלמן הציע שזה גם נגזרת של 'קרקע אינה נגזלת', כלומר זו לא ממש כפירה.

³¹ אין הכרח להבין מדבריו שגם במקרים בהם התורה פטרה מחיוב שבועה (כמו עבדים וקרקעות) יש למעשה דין שבועה פוטנציאלי, שמתממש רק במקרה של גלגול. ניתן להבין שהתורה פוטרת לחלוטין במקרים אלו, אך בעזרת דין גלגול ניתן לחייב בהם.

³² אפילו שבועות היסט – אם הוא תבע שני דברים.

³³ בסוף חלק א שער ה, רב האי מונה את שלושת הדברים הללו כשלושה גדרים של גלגול.

³⁴ הוא מביא את שלוש השיטות בשער העוסק בשבועת היסט.

³⁵ כך גם שיטת רב שמואל בר חפני (מובא בטור חושן משפט פז). עיינו מאמרו של הרב חיים נבון, "אין נשבעים על הקרקעות", באתר אסיף בהסבר דבריו.

³⁶ הסבר: זה דין מיוחד בשבועת היסט כיוון שזו שבועה "חלשה" שלא באמת היה אמור להתחייב בה.

³⁷ כך מופיע בהלכות פסוקות ותשובת הגאונים (מובאים בתשובת רבינו גרשום שמופיעה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן רסד); וכך גם הלכו רוב הראשונים (רבינו גרשום (שם); רבינו חננאל (מא, א); רא"ש (ו, ט); רש"י (מא, א ד"ה מיפך שבועה)).

³⁸ הסבר: בדאורייתא אחרי שהנתבע משלם אין משמעות לשבועה כיוון שהסיבה לשבועה הייתה חשד, בדרכנו גם אחרי התשלום יש משמעות כיוון שמטרתה של שבועת היסט היא לסגור דיונים.

³⁹ בניגוד לריטב"א (מז, א ד"ה הא דתנן) שאומר ש"כל הגאונים ז"ל הסכימו שאין הלכה כרבי יוסי ולא כרב נחמן". לא ברור מה רב האי פו בנסכא דרבי אבא (לב, ב ועוד).

⁴⁰ המקור הוא בגמרא (מא, ב), אולם הקישור בינו לבין דין כפרן לא מוכרח. נראה שהראשונים לא מקשרים ביניהם. קישור זה תלוי בחקירה היסודית של חיוב אדם על טענת עצמו (במקרה פה: "לא פרעתי"), מחלוקת

הערות על 'משפטי שבועות'

ב. היה חייב לחברו שבועה בבית דין ואמר "נשבעתי כבר בבית דין

אחר" והעידו שלא נשבע, הוחזק כפרן⁴¹.

בשני מקומות הראשונים מביאים בשם רב האי דברים שסותרים את שיטתו⁴²:

1. האם יש שבועת "מודה במקצת" על כלי פחות מפרוטה – הרמב"ן (לט, ב)⁴³

אומר שרב האי סובר שכן, אף שבמשפטי שבועות⁴⁴ כתוב רק שכלים שהם

פחות משתי כסף גורמים לשבועה⁴⁵.

2. "סיטראי" – הרי"ף⁴⁶ אומר שלפי רב האי בטענת "סיטראי" התבטל השטר

לגמרי, על אף שבמשפטי שבועות⁴⁷ זה מנוי כשבועה⁴⁸.

נחתום בשני דברים שהיו לא ברורים לנו:

1. לא מופיע באף מקום בספר הכלל ששמיטה משמטת את השבועה⁴⁹.

2. הדין של "לא נשבעים לקטן" נמצא רק בשער של שבועת היסט.

סיכום

במאמר זה סקרנו את ספרו של רב האי גאון "משפטי שבועות". בפתיחה הראינו את

מבנה הספר ואיך על ידי התבוננות בסידור הספר ניתן ללמוד על שיטתו.

המהר"י בן לב וקצות החושן (המחלוקת מובאת בקצות לד, ד) אם מאמינים לבעל הדין על המקרה או על התוצאה – אם סיבת החיוב היא כי האדם עכשיו כפרן, סימן שהנקודה של ההתחייבות היא על כך.

⁴¹ גמרא בבבא מציעא (יז, א). לפי הראשונים הכוונה היא שהוא לא נאמן יותר להגיד "נשבעתי" על טענה זו (לא כמו המשפטי שבועות שאומר שזה הופך להיות נשבע ונוטל). ועיינו רמב"ם (טוען ז, ה); רש"י (שם ד"ה הוחזק כפרן לאותה שבועה), רבנו יהונתן בשיטה מקובצת (שם ד"ה הוחזק כפרן).

⁴² בשני המקרים לא ברור מה הסיבה ל"טעות" של הראשונים, האם היא נובעת מכך שרב האי חזר בו, מנוסח שונה של משפטי שבועות או אולי מבלבול עם ספר אחר (יש עוד ספר על שבועות בשם שערי שבועות שיכול להיות שחלק מהראשונים התבלבלו בינו לבין ספרו של רב האי).

⁴³ "אבל ראיתי לרבינו האי גאון ז"ל בשערי השבועות שלו ולמקצת המחברים שכתבו טענו שתי מחטין חייב אף על פי שאינן שוות פרוטה".

⁴⁴ חלק א שער א – "ואם היתה הטענה בכלים אפילו אין בהם שתי כסף אלא פחות והודה באחד וכפר באחר חייב".

⁴⁵ גם בספר המקח והממכר (שער יג) רב האי אומר שכיוון שצריך שווה פרוטה כדי לקנות קרקע, אי אפשר בכלי שהוא שווה פחות מפרוטה (עמק השער מנסה לעשות חילוק בין דיני שבועה לדיני מקח וממכר, בדומה לחילוקו של הרשב"א (לט ב)). אולם, אם אומרים שהוא מעולם לא אמר שנשבעים על כלים שהם פחות משווה פרוטה זה מסתדר בצורה פשוטה). לכאורה לא ברור איך הראשונים הסיקו זאת בשיטת רב האי. ניתן להציע שהראשונים הבינו זאת מזה שהוא לא אומר שצריך בכלי שווי של פרוטה. ניתן גם להציע שזה דיוק מהמילה "ואפילו היו שתי מחטין" (חלק א' שער א') – משמע שזה יותר מחודש מפחות משתי כסף.

⁴⁶ כב, א – "איכא מאן דאמר דאיבטיל ליה שטרא לגמרי ומישתבע ליה בשבועת היסט דליכא גביה להאי מלוה ולא מידי ומיפטור, והדין הוא סברא דרבינו האי ורב שרירא גאונים ז"ל".

⁴⁷ חלק ב שער יג – כתוב לגבי זה: "והלכתא איתרע שטרא, נשבע כנגדו ונוטל".

⁴⁸ המהדיר (עמוד מה בהוצאת מהדורת שרגא בהר"ר קלמן אברמסון) אומר שרב האי נמשך במשפטי שבועות אחרי רס"ג וחזר בו אח"כ (מביא מהתרומות (שער יב, חלק א) שאומר שהרי"ף העיד שרב האי חזר בו).

⁴⁹ אפשר להגיד שהשמיט את הדין משום שהוא שייך להלכות שמיטה, ולא להלכות שבועות (בדומה לכך שהרמב"ם שם את דין השמטת שבועה בהלכות שמיטה יובל (ט, ו)).

בהמשך, השווינו את הסדר של רב האי בשבועות נשבע ונוטל לפיזורם במקומות שונים במשנה תורה ובשולחן ערוך.

לאחר מכן בחנו את השבועות שרב האי מונה ואינן מופיעות בגמרא, הראינו שבאף אחת מהן אין תמימות דעים בראשונים אם יש אותה או לא ושאינן גישות עקרוניות בראשונים לגבי שבועות שאינן מופיעות בגמרא.

בסיום המאמר הבאנו בקצרה רשימת חידושים הלכתיים של רב האי.